

BARTÓK ISTVÁN

**A humanizmustól a klasszicizmus felé
Molnár Gergely grammatikájának 1700 előtti
kiadásairól**

Molnár Gergely neve alatt a 16. század közepétől közel háromszáz éven keresztül jelentek meg latin grammatikai – poétikai összefoglalók. A különféle kiadásoknak egyre kevesebb közülük van az egykori kolozsvári magiszter kompendiumához. Úgy tűnik, újra meg újra akadt valaki, aki az éppen időszerű követelményeknek megfelelően átdolgozta elődeinek munkáját.

Az ismert redakciók összevetése bizonyára érdekes adalékokkal szolgálna a magyar nyelvtudomány történetéhez, hiszen a latin anyagot gyakran magyar paradigmáskorok értelmezik. Az *Elementa grammaticae Latinae* alakulása ugyanakkor a magyarországi irodalmi gondolkodás vizsgálatához is nélkülözhetetlen forrás: a kézikönyv prozódiai vonatkozásai a hazai poétikaoktatás fontos dokumentumai. Dolgozatomban a hozzáférhető példányokat a 17. század végéig követem nyomon, elsősorban a poétikatörténeti szempontokra figyelve; megkíséreltem elkülöníteni a legfontosabb kiadáscsoportokat.

Molnár Gergely kolozsvári működése alatt a nyelvi képzés különféle szintjeihez kapcsolódó kézikönyvek jelentek meg, legtöbbjük bizonyára a mester gondozásában. ¹ A latin nyelvi képzés megalapozásához Európa-szerte évszázadokon keresztül Donatus grammatikáját használták. Szent Jeromos tanítójának 4. századi munkáját számtalanszor átdolgozták. A *De octo partibus orationis methodus* lényegében alaktan: a mondatot alkotó részek mai fogalmaink szerint a szófajok. A szerző ezek sorrendjében haladva veszi végig a tudnivalókat, ezzel — a hagyományos terminológia szerint — az etymologia körét kimerítve. A munka Kolozsváron 1565-től Molnár Gergely kezdeményezésére, Leonhard Culmann kiadását alapul véve többször is megjelent. ²

A tanulmányok előrehaladtával szükségessé váltak a mondattani ismeretek is. Az etymológiát kiegészítették a mondatot alkotó részek összeszerkesztésének szabályaival, a constructióval. Ezt a szintet képviselik az ugyancsak Molnár

¹ MOLNÁR Gergely életét és munkásságát VARGA András áttekintette doktori értekezésében: *Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa*. Szeged, 1983.

² RMNY 210, 217, 527, 761, 866. A Donatus-kiadásokról, Culmannról: HOLL Béla: *Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez* = MKSz 1970. 378–381.; VARGA: *i. m.* 34–35.

Gergely által szorgalmazott kolozsvári Linacre-kiadások.³ Az angol grammatikus első könyve a nyolc mondatrészről szól, a továbbiak a constructiót tárgyalják.

A nyelvi ismeretek rendszerezésében Melanchthon hozott döntő fordulatot 1525–26-ban elkészített latin grammatikájával. Felosztásának alapja a nyelv felépítésének logikája. A legkisebb egység a betű, a betűkből állnak a szótagok, ezekből lesznek a szavak, a szavakból kell megszerkeszteni a mondatot. Ennek megfelelően Melanchthon grammatikájának négy fő része, az orthographia, a prosodia, az etymologia és a syntaxis az egyes összetevők tudnivalóival foglalkozik. Poétikatörténeti szempontból figyelemreméltó, hogy Melanchthon a prosodia szabályait az orthographia és az etymologia között csak vázlatosan említi, különös tekintettel a hangsúly problémáira. A syntaxis után viszont bővebben visszatér a prosodiára, legnagyobb teret a szótagok időtartamának szentelve. Ehhez kapcsolódnak az időmértékes verselés hagyományos kérdései.

Melanchthon grammatikájának hosszabb-rövidebb változatai, különféle átdolgozásai a protestáns iskolákban sokáig a latin nyelvi képzés legfontosabb kézikönyvei voltak. Több redakciójuk Magyarországon is megjelent a 16–17. században. Kolozsváron Molnár Gergely Mycillus átdolgozása alapján adta ki.⁴

A Donatus–Culmann-, Linacre- és Melanchthon-kiadások sorába illeszkedik Molnár Gergely saját szerkesztésű kompendiuma, ami először 1556-ban látott napvilágot.

„Az oktatásban beállott nehézségek ösztönözhatték Molnár Gergelyt arra, hogy [...] megjelentesse *Elementa grammaticae Latinae* című művét [...], amely nem egyéb, mint Melanchthon nyelvtanának a helyi igényekhez igazított kivonata, s így a Donatus-féle elemi és a Melanchthon-féle részletes grammatikák között közbülső, nélkülözhetetlen tankönyvnek bizonyult.”⁵

16. századi példánya — néhány lapnyi töredéktől eltekintve — nem ismeretes.⁶ Tartalmára mégis következtethetünk egy 1651-es nürnbergi kiadásból.⁷ Ennek élén Enyedi György Nádasdy Ferenchez szóló 1575-ös ajánlása áll. Enyedi többek között elmondja, hogy a népszerű tankönyv újabb kiadásával meg akarja könnyíteni a tanulást saját fiai számára is, akik most kezdik majd kóstolgatni a tudományokat. A munka legfőbb erényét ugyanis tömörségében látja: a kezdők számára legszükségesebb tudnivalókat foglalja össze,

³ RMNY 221, 412, 489. A Linacre-kiadásról és Linacre-ról: VARGA: i. m. 36.

⁴ RMNY 135. A Mycillus-féle átdolgozást Melanchthon az 1550-ben Wittenbergben kelt előszavában hagyta jóvá, amit számos későbbi kiadás élére helyeztek. Molnár Gergely Melanchthon-kiadásáról és Mycillusról: VARGA: i. m. 24, 35.

⁵ VARGA: i. m. 35–36.

⁶ RMNY 136, 397, 621, 628.

⁷ RMK III. 6311. Vö.: ENYEDI György: *Historia elegantissima*. A szöveget gondozta, a tanulmányt és a jegyzeteket írta KÁLDOS János. Bp. 1994. 9–10.

nem terheli őket olyasmivel, amit ráérnek majd később is megtanulni. Ha a Molnár Gergely-féle alapvetésen túl vannak, könnyebben megbirkóznak majd Melanchthon részletesebb latin grammatikájával.⁸

Az 1651-es példány jó esetben megegyezik az 1575-össe, ami viszont — amint a későbbiekben még lesz szó róla — feltehetően rövidebb az 1556-osnál. A szöveg a Melanchthon-féle négyrészes felosztást követi. Az Enyedi által dicért tömörség jegyében az általános bevezetés és az orthographia együttesen nem több két lapnál. A prosodiáról annyi derül ki, hogy a szótagok hangsúlyával és időtartamával foglalkozik, de majd a maga helyén.⁹ Legterjedelmesebb az etymologia, tömörebb a syntaxis. Akárcsak Melanchthonnál, ez után kerül sor a prosodia kifejtésére, 13 lap terjedelemben.¹⁰ Igen röviden esik szó az accentus tudnivalóiról, részletesebbek az időtartamra vonatkozó szabályok. A verslábak közül a spondaeust, a trochaeust és a dactylust mutatja be, a verssorok közül a hexametert és a pentametert. A metaplasmust hat orthographiai és hat prosodiai figura képviseli.

Enyedi György 1575-ös értékelése után a következő 16. századi utalás Molnár Gergely munkásságára Újfalvi Imre 1596–1599 között keletkezett tantervében olvasható. Akárcsak külföldön, nálunk is bonyodalmat okozott a külföldi grammatikák együttes használata az oktatásban. A szerző beszámol róla, hogy a latin nyelv alapismereteit Donatus útmutatásai szerint tanulják a gyerekek, vagy ha az nincs, akkor Molnár Gergely tankönyvéből. Ezután következik Linacre, végül Melanchthon. Ráadásul még Culmann zavaros magyarázataival is meg kell küzdeniük, ami igen nagy nehézséget okoz nekik. Újfalvi szerint ez nem egyéb, mint gyerekkínzás — nem mintha a szerzőket akarná bántani, de kénytelen bíráltni a grammatikatanítást „confusióját”.¹¹

⁸ „Haec aliaque multa in comoda Comes Generose Virorum atque Doctissimorum incitamenta monuere me, ut detergo obscuriorum squalore, Grammaticen hanc tempestate nostra Viri certe doctissimi Georgii [!] Molnar, Scholae Claudiopolitanae in Transylvania Superintendentis dignissimi, e tam ampla Grammaticorum familia diligerem, eamque in meorum puerorum (qui nondum principia artis degustarunt) utilitatem proponerem. [...] Nec tamen volo Grammaticen Philippi manibus excutere puerorum, sed potius eandem, ut compendii nostri fontem primo his bene cognitis clariorem, & lucidiorem reddere laboro. Nam ut Compendia primae aetati conveniunt, ita turpe fuerit ruga contracta neglectis eorum fontibus in iis canescere Libellus est brevitate concinna ita factus, supervacuisque quaestionum cumulis vacuus, ut nihil nisi necessaria artis capita docuisse videantur.” *Elementa grammaticae Latinae pro recta institutione juventutis scholasticae, ex prolixioribus grammaticorum praeceptis, in breve compendium contracta*, Gregorio MOLNAR, nunc denuo edita, opera et impensis Georgii Enyediensis Transylvani. Nürnberg, 1651. A2r–A3r. A nagyszebeni Brukenthal-múzeum példányáról készített xeroxmásolat kölcsönzéséért a szegedi Régi Magyar Irodalomtörténeti Társzék munkatársainak tartozom köszönettel.

⁹ „Quid docet Prosodia? Accentum, et quantitates syllabarum, de quibus suo loco dicitur.” MOLNÁR 1651. A7r.

¹⁰ MOLNÁR 1651. E5r–F3r.

¹¹ „Cum autem ad majora, et utiliora praecepta veniebatur, docebamur primo examinare aliquod vocabulum secundum praecepta Donati: deinde, ac si Donatus non esset Grammaticus, secundum praecepta Gregorii Molnar: tum secundum Thomam Linacrum: denique secundum Philippum Melanchtho-

Újfalvi gondolatmenetének egyenes folytatása Alvinci Péter előszava, amit Molnár Gergely grammatikájának 1602-es átdolgozása elé írt. Összefoglalja a mű eddigi történetét. Alvinci szerint már valamennyi hazai iskola megegyezett abban, hogy amíg a tanulók eljutottak arra a fökre, hogy Melanchthon részletező grammatikáját használhassák, Donatust és Molnár compendiumát tanulták, ami Melanchthon rövid összefoglalásának tekinthető. A mű sokszori kiadása azonban zavarokat okozott. Hol elvettek belőle, hol hozzátettek, míg végül a különböző iskolákban egészen eltérő módon tanították a grammatikát. Alvinci kritika alá vette a különböző redakciókat. Összegyűjtött több változatot, és az egyiket alapul véve azt átdolgozta és kiadta, mégpedig nemcsak a debreceni, hanem a környékbeli iskolák használatára. A túlságosan is tömörített kiadásokat jónak látta kiegészíteni.¹²

Alvinci a kellesténél is rövidebb redakciók között említi a bécsit is. Káldos János nem tartja kizárhatónak, hogy Enyedi 1575-ös kiadása Bécsben jelent meg. Könyvészeti szempontból figyelemreméltó, hogy Alvinci a korábbi megjelenési helyek között Nürnberget is említi. Ennek ismeretében Káldos elgondolkodtatónak nevezi azt a tényt, hogy az Enyedi-féle változat egyetlen fennmaradt kiadása éppen Nürnbergből származik.¹³ Ha Alvinci átdolgozásának és az ismertetett 1651-es példánynak a prozódiai részeit összevetjük, feltűnnek a bővítések. Egyes szabályokat Enyedi folyamatos szövegben közöl, Alvinci helyigényesebb, ám áttekinthetőbb táblázatokban. Az 1602-es kiadásból a spondaeus, a trochaeus és a dactylus mibenléte mellett a jambusé is kiderül; a hexameteren és a pentameteren kívül a versus phalecius, sapphicus és jambicus magyarázata is helyet kap, példákkal együtt. Így Alvinci prozódiaja másfél lappal kiegészülve eléri a 14 és fél lapot.¹⁴ A metaplasmus terén annyi a kü-

nem: et memoriae cogebarum mandare multa praecepta Culmani neque intellecta, aut unquam explicata, neque distincta. Si hoc non est carnificia puerorum, nihil aliud est, non quod auctores vituperem, sed quod confusionem, et praeposterum ordinem improbem." [SZILVÁS-ÚJFALVI Imre]: *Admonitiones de ratione discendi atque docendi in ultima seu tertia classe*. Debrecen, 1596–1599. RMNY 803. A5r.

¹² „Si enim quot Scholae extant, tot etiam extarent de puerilibus artibus libelli, infeliciter res succederet. Recte ergo et Scholae patriae nostrae nutantis universae, inde a temporibus Gregorii Molnar, in eo consenserunt et adhuc consentiunt, ut ubique eodem tenore Donatus et hoc compendium Philippi tyrunculis et classitis inculcarentur, donec totam Philippi in manus sumere essent idonei. Hoc autem Compendium toties editum [...] hoc peperit, ut in diversis Scholis in examine Etymologico vix se mutuo intelligant; hic enim abbreviatum, illic auctum [...] docetur. Utile ergo duximus, collatis aliquot exemplaribus unum vindicatum a nimis brevitate, quae dispendium potius quam compendium est, in gratiam Scholae nostrae imprimis, mox vicinarum [...] emittere. [...] Quod & praestitimus solerti qua potuimus diligentia, quod lector candidus dijudicabit, reposuimus enim concinna brevitate, quae in editionibus Bartffae, Viennae & Noribergae excusis valde desiderabantur, ac omnia sic disposuimus, ut vix quicquam (quo ad hoc compendium) desiderari possit: interim prolixum nimis & taediosum (ut vides in quantitate) non egimus commentatorem." MOLNÁR Gergely: *Elementa grammaticae Latinae*. Debrecen, 1602. RMNY 887. A2r-v.

¹³ KÁLDOS: *i. m.* 10.

¹⁴ MOLNÁR 1602. H7r-I6r

lönbség — legalábbis ami az 1651-es szöveget illeti — , hogy a nyilvánvaló nyomdahiba *prolepsis* Alvincinél helyesen *prothesisként* szerepel. A grammatika Alvinci átdolgozásában később sokszor megjelent.¹⁵

Az 1647-es lőcsei kiadásnak a töredékeiből is meg lehet állapítani, hogy az Alvinci-féle változathoz csatoltak egy függeléket, amely versbe szedve közli a legfontosabb szabályokat (*Regulae quaedam brevibus Metris comprehensis*). A következő ismert hasonló redakció a lőcsei 1650-es, ennek teljes példánya fennmaradt. A hexameteres regulák között szerepelnek azok a figurák, amelyek az időmértékes verselést érintik (*De Figuris, qua ad Carminum Dimensionem pertinent*) — azaz a metaplasmusok. A vers feltűnően hasonlít a jezsuita Alvarus grammatikájából készült hexameteres kivonat megfelelő részéhez.¹⁶ Annál néhány sorral rövidebb, a metaplasmus 14 fajtáját magyarázza. Az első ismert kiadás, amelyik a címben is kiemeli a verses regulákat, Szenci Kertész Ábrahámé 1655-ből.¹⁷ Érdekesen tér el a korábbiaktól az 1659-es lőcsei változat: a verses regulák helyett bölcs emberek jeles mondásait (*Dicta Sapientum celebria*) közli latinul, magyarul és németül.

A következő alapos átdolgozásra Sárospatakon került sor, 1661-re készült el. Ebben lehet olvasni először külön fejezetben *De Poesi*. Azért is megérdemli az irodalmi gondolkodás kutatóinak különös figyelmét, mert ez a legtöbbször kiadott magyar szerkesztésű, poétikai vonatkozásokat is tartalmazó kézikönyv. Első megjelenéséből példány nem ismert, a későbbiekben sokszor közölt, „Sáros Patachini 1661. Mense primo” kelt előszóból lehet rá következtetni.¹⁸ Az előszót J. C. D. szignálta, akinek kilétét eddig nem próbálták felderíteni. Némi támpontot ad a találgatáshoz, hogy a főiskola anyakönyvében az adott időszakban egyetlen olyan név szerepel, amely megfelel a betűjelnek. 1656. május 13-án iratkozott be — Gulyás József szövegközlése szerint — Johannes Campens[!] Debretzeni. A matrikula megőrizte későbbi pályafutásának is egy

¹⁵ Az ismert kiadások: Debrecen, 1613 (RMNY 1049); Gyulafehérvár, 1624–1630 (RMNY 1387); Brassó, 1643 (RMK II. 618); Lőcse, 1647 (RMK II. 675a); Lőcse, 1650 (RMK II. 730); Várad, 1655 (RMK II. 844a); Várad, 1657 (RMK II. 892b); Brassó, 1658 (RMK II. 894a; feltételezhető); Lőcse, 1659 (RMK II. 945c).

¹⁶ A verses kivonat Magyarországon is megjelent: *Prosodia, seu praecepta universa De Syllabarum dimensione, carmine Hexametro scripta a quodam Jesuita: & De Pedibus ac Carminum generibus usitatioribus, eorumque dimensionibus, adjecta per Jacobum Preieli Biponto-Westriacum*. Lőcse, 1619. RMNY 1198.

¹⁷ *Elementa grammaticae Latinae, Pro recta institutione Juventutis Scholasticae, ex prolixioribus Grammaticorum praeceptis in breve Compendium contracta. A Gregorio Molnar. Nunc noviter emissa, variis in locis emendata, et versibus de Verborum Praeteritis et Supinis, Syllabarum quantitate, utilissimis; item Regulis de accurata pronuntiatione auctae*. Várad, 1655. RMK II. 844a.

¹⁸ RMK II. 976.

mozzanatát: „Scholarum syntaxos [!] et poesos [!] praeceptor. senior.”¹⁹ Tudunk tehát valakiről, akinek monogramja J. C. D., és aki felsőéves korában az alsóbb osztályokban grammatikát és poétikát tanított. Beiratkozása után hat évvel megjelent egy grammatikai tankönyv, poétikai függelékkal kiegészítve, amit J. C. D. szerkesztett. Talán nem teljesen alaptalan összefüggést keresni a két tény között. A szerkesztőt esetleg nevezhetnénk Debreceni Mező, netalán Mezei Jánosnak is. A *Campens* szó nem szabályos képzés eredménye. Az anyakönyv kiadásában nemcsak az idézett tételben található hibás írásmód, hanem máshol is. A kéziratot megvizsgálva lehetne eldönteni, hogy az eredetiben nem *Campus* (Mező) áll-e, esetleg a *Campestris* (Mezei) rövidített formája.

A legkorábbi kiadás, amiből az előszó teljes szövegét és magát az új változatot ismerjük, az 1674-es kassai. Címéből kiderül, hogy Molnár Gergely grammatikája már korábban is megjelent Kassán is, de hemzsegett a nyomdahi-báktól. A jelenlegi kiadásban az ezt megelőző sárospataki alapján javították a hibákat.²⁰ Előszavában J. C. D. elmondja, hogy Molnár Gergely grammatikája túlságosan is tömör volt, a nehezebb dolgokat nem lehetett belőle megérteni, azért kellett Alvinci Péternek kibővítenie. Az idő múltával azonban szükségesé váltak újabb kiegészítések, amiket többen el is végeztek, így vált a mű egyre teljesebbé. Ám ezek az észrevételek többnyire lapszéli jegyzetek formájában jelentek meg. Elérkezett tehát az idő az újabb, korszerűbb változat elkészítéséhez.²¹

J. C. D. redakciójának felosztása megegyezik az eddigi kiadásokéval. A syntaxis utáni rész, a *De Poesi* azonban jóval részletesebb a korábbiaknál. A poe-sist azonosítja a prosodiával, és a grammatika részének tekinti. Öt fő egységből áll: egy-egy fejezet szól a szótagokról, a verslábakról, a verssorokról, a verssorok felosztásáról, a költemények fajtáiról, végül *De Chriis et Patronymicis*. Így a

¹⁹ GULYÁS József: *A sárospataki főiskola diákjai. IV.* = Egyháztörténet 1944. 127–136, 133.

²⁰ *Elementa Grammaticae Latinae, Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praecipuis Grammaticorum Praeceptis a Gregorio Molnar contracta: nunc Noviter Methodo meliori emissa; Regularum, de Nominum Generibus, Verborum Praeteritis et Supinis; Quantitate Syllabarum, Metris comprehensarum, Notis utilissimis illustrata: & rursus hac vice a Mendis Typographicis imprimis (quibus haec Editio Cassoviensis scatebat) repurgata; tandem ex priori Editione S. Patakiensi denuo recognita: & necessariis quibusdam Adjectionibus ac Notis adaucta; usuique discentium plene accommodata.* Kassa, 1674. RMK II. 1336.

²¹ „[...] integrum visum fuit D. Georgio Molnar, brevem quandam Grammatices Synopsis, componere, Typisque D. Casparis Helti, synceri etiam purae Latinitatis studiosissimi, Claudiopoli 1556. in lucem emittere. Verum quia ipsa, sua plerubique brevitate, multas Institutionis Grammaticae difficultates, intactas relinquebat; pleniori Vir magni nominis D. Petrus Alvinci diligentia, in ipsius auctione, emendatione, correctione, Scholis vel saltem Hungariae, non defuit. Hanc quodque Viri eruditissimi diligentiam, certo jam temporis decursu, utiles multorum doctissimorum adjectiones, observationes, notae, quibus Grammatica Latina longe, ac antea fuerat commendatiorem efficere, vicerunt. Nihilominus, cum etiam ipsae Adjectiones, sine concinno ordine passim, ad calcem potissimum codicis, viderentur; e re Studiosae Juventutis fieri arbitrati sumus, eas quibusdam antiquitatis, minus commodis; mutare; nova, & certe methodo meliori, ornare necessariisque praeae institutionibus defectum, adjectionibus, Scholiis, observationibusque supplere.” MOLNÁR 1674. A2r–v.

poétika a korábbiakhoz képest több mint háromszorosára növekedett, összesen 49 lap.²² Az egyes főbb részek további alosztályokra tagozódnak. A verssorokkal kapcsolatban három dolgot kell vizsgálni (partes, affectiones, divisiones). Az affectiók között szerepelnek a scansio és a caesura társaságában a figurák. Ezek olyan jelenségek, amelyek a verssort valamiképpen megzavarják. A korábbi lőcsei és váradi kiadásokban már olvasható vers ismerteti őket, előrebocsátva, hogy hat prosodiai és kilenc orthographiai figuráról lesz szó. Ennek megfelelően az egyetlen lényeges eltérés a korábbiaktól, hogy az eddigi 14-hez képest eggyel több figura szerepel a versben.²³

A poétikai függelékben szűk öt lapon a technopaegnionról, azaz a képszerűről is olvashatunk. Érdekes változás figyelhető meg a követendő példaként ajánlott klasszikus költőkkel kapcsolatban. Ezek az Enyedi György- és az Alvinci Péter-féle kiadásokban Vergilius, Ovidius és Horatius; J. C. D. -től kezdve csatlakozik hozzájuk Seneca, Statius — és Janus Pannonius. Az utóbbi említésének jelentősége nem igényel különösebb magyarázatot. A másik két szerző megjelenése a hazai szerkesztésű kézikönyvekben ugyancsak fontos mozzanat.

A barokk retorika stíluseszmenye, akárcsak a humanizmusé, az „aurea latinitas”, az ajánlott minták a római aranykori auktorok. Protestáns körökben a 17. század egyik igen elterjedt irodalomelméleti kézikönyve Vossius retorikája volt. Ebben már arról is szó esik, hogy a klasszikus latin stílus elsajátítása után más szerzőket is lehet utánozni, mint például Apuleiust, Sallustiust vagy Senecát. A kutatás ebben az irodalmi ízlés változásának jelét látja, a klasszicizmust előkészítő megnyilvánulásokat. Kétségtelen, hogy Vossius retorikája a 18. században is többször megjelent.²⁴

Az *Elementa grammaticae Latinae* sárospataki változatát igen sokszor újra kiadták.²⁵ A következő utánnomás, amelynek példánya Budapesten elérhe-

²² MOLNÁR 1674. P4v-S4v.

²³ Quid est Figura? Est affectio versus, quae eum aliquando turbat. Quot sunt Figurae? Quindecim. Sex Prosodiaceae. Novem Orthographicae.” MOLNÁR, 1674. A vers vége a lőcsei és a váradi kiadásokban: „Est meta quoque thesis, si transponas Elementum. Inseritur verbum verbo tu dicito Tmesin.”

A kassai kiadásban:

„Antithesis mutat; Metathesis trajicit ipsa. Inseritur verbum verbo; tu dicito Tmesin.”

²⁴ BARNER, Wilfried: *Barockrhetorik*. Tübingen, 1970; 266–274.

²⁵ Molnár Gergely grammatikájának számontartott kiadásai a 17. századból — amelyekről a továbbiakban nem szólok részletesebben — a következők: Brigae, 1670 (RMK III. 2517); Kolozsvár, 1680 (RMK II. 1466); Lőcse, 1681 (RMK II. 1486b); Szeben, 1682 (RMK II. 1514); Debrecen, 1683 (RMK II. 1520); Kolozsvár, 1691 (RMK II. 1686). Ezek Budapesten nem hozzáférhetők, így nem tudtam megállapítani, hogyan viszonyulnak J. C. D. sárospataki redakciójához. Az 1681-es lőcseit VARGA András ismertette (*Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez* = MKsz 1984. 127–129.). Eszerint „mint a korábbi példányokkal való egybevetésből kitűnik, kiadásának alapjául az 1661-es sárospataki változat szolgált. Megerősíti ezt az a tény is, hogy a címlevél után a sárospataki kiadás utóbb számtalanszor

tő, az 1696-os lőcsei.²⁶ Ennek valamivel sűrűbb a szedése, mint az 1674-es kassainak; az utolsó részben csak *De Chriis* szól. Így a *De Poesi* 34 lapra jön ki.²⁷ Érdekesség a metaplasmussal kapcsolatban: fajtáit felsorolva ez a redakció a korábbi lőcsei (és váradai) kiadásokban közölt verset hozza, így csak 14 fajtát ismertet, ellentétben J. C. D. — változatlanul lenyomott — ígéretével, amely szerint hat prosodiai és kilenc orthographiai, azaz összesen 15 figurának kellene következni.²⁸

Három évvel J. C. D. korszerűsített grammatikájának megjelenése után, 1664-ben az enyedi kollégium professzorának, Vásárhelyi Péternek jóvoltából újabb változat látott napvilágot Szebenben.²⁹ Példánya ma már nem hozzáférhető. Tartalmát az 1671-es kolozsvári kiadásból ismerjük, amelyet Szabó Károlynak még volt módja összehasonlítani a szebenivel, így megállapíthatta, hogy a kettő „lapról lapra egyezik”.³⁰ Az újabb átdolgozás alapja a sárospataki, a kötet élén ott áll J. C. D. előszava, rövidítve. Ez után P. K. V., azaz Petrus Kézdi-Vásárhelyi üdvözlí az olvasót. Megállapításai már ismerősnek tűnnek: a különféle elképzelések követése zavarokat okoz a grammatika tanításában. Könyvében szeretné az eltérő módszereket összehangolni, a felesleges kitérőket elhagyni, a hiányokat pótolni, és a helyes „methodustól” való elkalandozásokat a megfelelő rendszer keretei közé visszaterelni. Szavaiból még valamilyen személyes sérelemre is lehet következtetni. Vásárhelyi hangsúlyozza, hogy a közhasznos fontosabb, mint hogy valakinek az egyéni elképzeléseit tartsák tiszteletben még akkor is, ha az ellenkezik a többség érdekeivel. A helyzethez szabja a régi mondást: barátja Platón, Szókratész, Molnár Gergely, Alsted és mások, de még inkább barátja a közérdek. Tegyük fel, hogy a sárospataki kiadás szerkesztője valóban a „praeceptor” Debreceni Mező János volt. Ebben az esetben könnyen elképzelhető, hogy a híres professzor hiúságát sértette, hogy néhány évvel előtte a szokástól eltérően egy névtelen segédtanító merészelté újrendszerezni a latin grammatikát.³¹

lenyomatott előszava olvasható.” 129. Az ismertetés szerint a példány a mondattan közben megszakad, így a poétikát hiába keresnénk benne.

²⁶ RMK II. 1836.

²⁷ MOLNÁR 1696. K4r–M4v

²⁸ MOLNÁR 1696. L7r.

²⁹ RMK II. 1041. A kiadványt Szenci Kertész Ábrahám nyomta.

³⁰ RMK II. 1275.

³¹ „Id tamen operae hac editione praestitum Lector candidus iudicabit, quo animorum, varios in docenda aut discenda Grammaticae authores sectantium, divortia facile componi, excessus resecari, defectus suppleri, et deviationes a methodo, redigi quandantenus in ordinem, queat. [...] Et, publicum commodum cum honestate conjunctum provehere, magis fuit cordi, quam privatae alicujus existimationi, cum jactura boni publici, indulgere. Amicus Plato, Socrates: Molnar, Alstedius etc. sed magis amica honesta et licita communis utilitas.” MOLNÁR 1671. A2v.

Vásárhelyi Péternél a tömören fogalmazott tételeket gyakran kísérik magyarázatok. További lényeges eltérés a korábbiaktól, hogy a grammatika négy fő része közül a hagyományos sorrendi helyéről hiányzik a prosodia. Az orthographián belül tér ki azokra az „anomáliákra” vagy „irregularitásokra”, amelyek egy betű vagy szótag többletnek, hiánynak vagy cserének a következményei. Közli a korábbiakból jól ismert vers második felét, beleillesztve további négy fajtáról szóló újabb sorokat. Így a metaplasmus 12 fajtáját ismerteti, mint orthographiai figurákat. Megígéri, hogy a többi figurát a syntaxis és a poesis tárgyalásakor fogja elmagyarázni.³² A *De Poesi* felépítése megegyezik J. C. D. -ével. A figurák között ezen a helyen értelemszerűen csak a hat prosodiat közli, a verses regula első felével. Vásárhelyi redakciójában ezek a verssornak olyan affectiói, amelyek azt valamiképpen megzavarják.³³ A poétika záró része hasonlít J. C. D. utolsó fejezetéhez (*De Chriis et Periodis*), de annak körülbelül a fele. Vásárhelyi poétikája összességében 10 lappal rövidebb J. C. D. -énél, 39 lap.³⁴

Vásárhelyi Péter átdolgozását keményen bírálta Tótfalusi Kis Miklós. A J. C. D. -féle latin grammatikát először 1694-ben kellett kiadnia. Erre utal az ismert 1698-as kiadás,³⁵ amit Tótfalusi másodiknak nevez. Élén a „Typographus” előszava áll, ami „Claudiopoli, VI Idus Septembris M. DC. XCIV. ” kelt.³⁶ Tótfalusi, áttekintve a grammatika eddigi történetét, a sárospataki bővített kiadásról megállapítja, hogy tökéletesen megfelelt a korszerű követelményeknek. Ám a „tudósok” vizslató tekintete ebben is talált hibát. Az enyedi kollégium egyik professzora a saját tetszése szerint átalakította, aztán mások is megterhelték alig érthető magyarázataikkal. Jóllehet akad bennük némi figyelemreméltó, legnagyobbrészt mégis feleslegesek, ugyanazt ismételtetik, és eltérnek a „methodustól”. A végeredmény ismét a zűrzavar: különféle helyeken más-más változatokból tanítanak. Ezért az iskolák közös érdekét szem előtt tartva itt az ideje visszatérni a már bevált formához.³⁷ Tótfalusi kiadványa J. C. D.

³² „Quae est anomalia seu irregularitas Orthographiae? Illa cernitur in abundantia, defectu aut permutatione literae aut syllabae. De his dantur regulae, quae aptius vocantur Orthographicae. [...] Alias figuras ad Syntaxin, et Poesin relegamus.” MOLNÁR 1671. A4v–A5v.

³³ „Quid est Figura? Est affectio versus, quae eum aliquomodo turbat. Quot sunt Figurae? Sex Prosodiaca. (De Orthographicis autem et Syntacticis, vide suo loco)” MOLNÁR 1671. M5r–v.

³⁴ MOLNÁR 1671. L1r–N4v.

³⁵ RMK II. 1921a.

³⁶ RMK II. 1775. Az OSZK RMNY-csoportjában nyomára jutottak egy 1694-es kiadásnak, amiről megállapították, hogy Szebenben nyomták; ezt azonosították az RMK II. 1775-tel. Az, hogy a munka ugyanabban az évben Szebenben is megjelent, nem zárja ki a kolozsvári kiadást sem, amit Tótfalusi állításai igencsak valószínűvé tesznek.

³⁷ „Adornaverat quondam vir celebris inter nos nominis D. Gregorius Molnar Synopsin Grammatices valde compendiosam, qua nonnulli etiamnum contenti esse videri volunt; plerique tamen ejus pomœria pro dignitate et plenitudine Artis angusta nimis judicata, vel dilatarunt ipsi, vel dilatata libenter conspexerunt et coluerunt. Illud factitatum est progressu temporis per varios non ineruditos viros: quo-

rendszerét követi. A *De Poesi* is a sárospataki redakciónak felel meg, terjedelme 39 lap.³⁸

Az idézett előszavakból arra következtethetünk, hogy a Molnár Gergely neve alatt kiadott grammatikának több redakciója készült, mint amennyi fennmaradt. Azt azonban az utalásokból és az ismert szövegekből is megállapíthatjuk, hogy a tudnivalók mennyisége hol csökkent, hol bővült; ám tendenciaszerűen mégiscsak egyre gyarapodott az anyag. A szerkesztők lépést tartottak a korral. A protestáns skolasztika szellemében készült szikár vázlat éppúgy megtalálható a grammatika első másfél évszázadának történetében, mint a barokk költészetben jellemző kérdései, például a képvers poétikája. A tanulmányozásra ajánlott szerzők az irodalmi ízlés változását tükrözik. A tankönyvírók azt a módszert keresték, ami — meggyőződésük szerint — a leghasznosabb a kívánt ismeretek elsajátításához, ennek során egyre célszerűbbé vált a „methodus”.

Úgy tűnik, Molnár Gergely tömör kompendiumát Enyedi György tovább egyszerűsítette; Alvinci Péter részletesebb előadása jó félszázadon keresztül közkedvelt volt. A legkorszerűbb 17. századi feldolgozás J. C. D. -é lehetett; Vásárhelyi Péter túlbonyolított változatával szemben Tótfalusi Kis Miklós szállt síkra Debreceni Mező János (?) jól bevált munkája mellett. A 18–19. századi kiadások vizsgálata alapján lehetne eldönteni, mennyire bizonyult időtállóknak J. C. D. 1661-es sárospataki munkája.

Függelékként csatolom időrendben az *Elementa grammaticae latinae* 17. század végéig ismert vagy feltételezhető kiadásainak jegyzékét, az utóbbiakat csilaggal jelölve. Ezen a helyen mondok köszönetet P. Vásárhelyi Juditnak és Heltai Jánosnak, akik segítettek eligazodni a *Régi magyarországi nyomtatványok* munkálatai során összegyűjtött, még publikálatlan könyvészeti adatok között.

rum quisque variis Observationibus, Scholiis, Notisque illustrare Grammaticam, et ampliare conatus est. Ea omnia cum ordine non satis concinno conjecta, quasi sine calce cohaerent, in Illust. quondam Schola S. Patakina, ex voto tum vigente, ad ampliorem tum methodi, tum discretionis perfectionem redacta sunt: adeo, ut inde sat plausibilis illi temporis Grammatica prodiret. Neque hic stitit se curiositas Doctorum. Fundato in Transilvania Illust. Collegio N. Enyedino, eam ibi quoque Professorum ejus temporis alter p. m. quandantenus immutatam et auctam edidit: quae exinde Grammatica Enyedina vocitata est. Mox et alii illam ipsam (quasi adhuc aliquid ei deesset) non mediocriter, potissimum in Syntaxi auctam, luci propinarunt, et in nostram quoque Transilvaniam, Scholiis vix sentientibus intruserunt. In illa licet nonnulla reperientur observatu digna; magna tamen ex parte (absit detractio) vel minus necessaria, vel per Tautologiam iterata, vel a Methodo deviantia cum unusquisque non insensatus deprehenderet; denique etiam cum tantam editionum diversitatem non parum in Scholas perplexitatis importare pro comperto haberet; tum vero quiritari plerique, et consultare de hoc, quam necesse esset ad communem Scholarum utilitatem, eas ad unionem quoad Classicos Autores reduci: signanter, Grammaticam, hac dilutissima omnium editione, quae jam invaluit, destillata, ex ejus extracto contractiorem accuratioremque construui.

” MOLNÁR 1698. A1v–A2r.

³⁸ MOLNÁR 1698. 165–204.

Függelék

Molnár Gergely: *Elementa grammaticae Latinae*

		RMK	RMNY		
*Kolozsvár	1556	II. 72	136		
*Krakkó	157?				
Káldos 1994: a Nürnberg, 1651 alapján feltételezhető					
*Bécs?	1575				
Káldos 1994: a Nürnberg, 1651 alapján feltételezhető					
*Bártfa	1578		397		
*Szeben	1575–1601		621		
*Nürnberg	1575–1601				
Káldos 1994: a Nürnberg, 1651 alapján feltételezhető					
Kolozsvár	1577–1602	II. 313b	628	MTA	töredék
Varga 1984:	1585–1586			OSZK	(xerox)
Debrecen	1602	II. 318a	887	OSZK	
[Nürnberg	1604]	III. 1014			
RMK II. Pótlás 316. : nem létezik!					
[Kassa	1611]			MTA	(mikrofilm)
RMNY App. 90: valójában: 1750					
Debrecen	1613	II. 351	1049	OSZK	
Gyulafehérvár	1624–1630		1387	OSZK	töredék
Brassó	1643	II. 618		OSZK	
Lőcse	1647	II. 675a		OSZK	(xerox) töredék
[H. n	1648 előtt]	MKsz 1924. 411.			
RMNY App. . . . : nem az <i>Elementa grammaticae Latinae</i>					
Lőcse	1650	II. 730		MTA	(mikrofilm)
Nürnberg	1651	III. 6311 (pótlás)		Szeged	(xerox)
Várad	1655	II. 844a		OSZK	(mikrofilm)
Várad	1657	II. 892b		Dubrovnik	
*Brassó	1658	II. 894a			
Lőcse	1659	II. 945c		MTA	(mikrofilm)
*Sárospatak	1661	II. 976			
a későbbi előszavak alapján feltételezhető					
*Szeben	1664	II. 1041			
a későbbi előszavak alapján feltételezhető					
Brigae	1670	III. 2517			
Kolozsvár	1671	II. 1275		OSZK	(fotó)
*Kassa	1661–1674				
a Kassa, 1674 alapján feltételezhető					
Kassa	1674	II. 1336		MTA	
Kolozsvár	1680	II. 1466		Sárospatak	
Lőcse	1681	II. 1486b		Pannonhalma	
Szeben	1682	II. 1514		Szeben	
Debrecen	1683	II. 1520		Kolozsvár	
Kolozsvár	1691	II. 1686		Kolozsvár, Szeben	
RMK					
*Kolozsvár	1694	II. 1775			
a Kolozsvár, 1698 alapján feltételezhető					
Szeben	1694				
OSZK: valójában ez az RMK II. 1775					
Lőcse	1696	II. 1836		OSZK	
Kolozsvár	1698	II. 1921a		OSZK	(fotó)

BARTÓK, ISTVÁN

Vom Humanismus zur Klassik

Über die Ausgaben vor 1700 der Grammatik von Gergely Molnár

Gergely Molnár, Professor zu Kolozsvár, stellte im Jahre 1556 nach Melanchthon ein lateinisches grammatisches Kompendium zusammen. Unter dem Namen des Verfassers erschienen verschiedene lateinische grammatisch-poetische Zusammenfassungen in Ungarn und in Siebenbürgen nahe 300 Jahre hindurch. Die wichtigsten Ausgabegruppen verknüpfen sich zu je einer Umarbeitung: György Enyedi (1575), Péter Alvinczi (1602), Johannes C. Debrecei (1661), Péter Vásárhelyi (1664), Miklós Tótfalusi Kis (1694). Die prosodischen Beziehungen des Handbuchs sind wichtige Dokumente des Unterrichts der Poetik, so ist die Gestaltung der *Elementa grammaticae Latinae* eine unentbehrliche Quelle der Forschung des ungarischen literarischen Denkens.

Von den zugänglichen Ausgaben ist es festzustellen, daß die systematisierten Wissenswerte vermehrt sich in einem Fort. Eine engere Skizze geschrieben im Geist der protestantischen Scholastik ist ebenso in der Geschichte des ersten anderthalb Jahrhunderts der Grammatik zu finden, wie die charakteristischen Fragen der Barock-poetik, z. B. die Poetik des Bildverses. Die zum Studium empfohlenen Autoren spiegeln die Änderung des literarischen Geschmacks. Die Lehrbuchschreiber suchten die „Methode“, die — ihrer Überzeugung nach — zum Aneignen der gewünschten Kenntnissen die nützlichste wäre. So paßte sich nicht nur das Lehrmaterial, sondern auch die Methode ununterbrochen zu den zeitgenössischen Forderungen.